

УНИВЕРЗИТЕТ У КРАГУЈЕВЦУ
ПЕДАГОШКИ ФАКУЛТЕТ У ЈАГОДИНИ
Б 821.163.41-93
MILINKOVIĆ M.
Strani pisci

821.09-93

000034587

COBISS ©

МИЛИНКОВИЋ

Ни писци за децу и младе

Легенда

Данијел Дефо

ДАНИЈЕЛ ДЕФО

(1660–1731)

Данијел Дефо (Daniel Defoe), родио се у Лондону, у породици месара. Његов отац је жељео да му син постане свештеник; међутим, немирни дух и склоност према авантури, а понејвише списатељски дар, одредили су му животни пут писца, новинара, памфлетисте, политичара, дисидента, трговца, авантурристе; човека који је бивао владин непријатељ и агент, па чак и шпијун. Промена занимања и политичких уверења, и те како су утицали на његов однос према властима и средини у којој је живео. Живот му је протившао у непрестаним успонима и падовима; био је рођени бунтовник и учесник многих скандала, у свему оригиналан и самосвојан, заклети противник аристократије и опонент власти; због чега је стекао много непријатеља, али још више симпатизера и присталица који су га хвалили и славили. (Зна се да је 1703. године, након једне судске пресуде био два дана везан за стуб срама, што му је међу обичним људима донело неочекивану популарност и славу. Народ га је засипао цвећем, а књиге су му убрзо распродате.)

Дефо је написао око 250 већих радова у којима се бавио проблемима морала, политike,

економије, религије, науке и другим актуелним питањима ондашњег живота. Покренуо је више периодичних публикација; а часописом *Ревија* (1704–1713), у коме се потврдио као новинар, публициста и добар зналац политичких и економских прилика, „био је претходник Адисона и Стила“. Постао је „професионални писац-сваштар, који је научио да се прилагођава укусу публике, избацујући необичном брзином и лакоћом дела од сваке руке, увек актуелна и увек комерцијална“ (Пухало 2001: 344). Прво његово дело, које се може назвати романом, излази у листу *Лондон Посиј*, 1719. под насловом *Живот и невиђене чудне љустоловине Робизона Круса, морнара из Јорка*, који ће доцније постати познат широм света, под крајним насловом *Робинсон Крусо*. Штампање романа завршено је 1720. године. Иако му критика у почетку није била наклоњена *Робинсон Крусо* је међу читаоцима стекао велику популарност, а аутору донео знатан комерцијални успех. Одмах затим, неочекивано брзо, настала су и остала Дефова позната дела: *Кайетан Синклирон* (1720), *Мол Фландерс* (1722), *Пуковник Цек* (1722) и *Роксана* (1724). Сва су ова дела остала у сенци *Робинсона*; једино роман *Мол Фландерс*, занимљивом причом о судбини преступнице и проститутке, и данас привлачи пажњу читалаца и књижевних историчара.

Радњу романа *Мол Фландерс* Дефо је развио као историју пуну сензационалистичких доживљаја насловне јунакиње, која је рођена у затвору, васпи-

тавана у сиротишту, а одрасла као усвојено дете у кући једне милосрдне породице. Ту се удаје за једног од двојице браће, али после мужевљеве смрти и низа неуспелих бракова, одаје се криминалу и проституцији, доспева у затвор, да би на крају, изласком на слободу, постала угледна и богата дама, која ће провести остатак живота са осећањем гриже и кајања. Пратећи судбину главне јунакиње, Дефо је успео да изваја њен тродимензионалан лик, за чији је живот емотивно везан исто колико и за судбину Робинсона. За разлику од Робинсона, који је испуњен унутрашњим немиром и несхватаљивом потребом сталних путовања и авантуристичких подухвата, Мол Фландерс је опседнута својим статусом, материјалним проблемима и другим питањима егзистенције.

На први поглед Мол Фландерс је пикарски роман о проблематичном животу истоимене јунакиње. Међутим, главна јунакиња не посматра живот као извор комике, већ, као непрестану борбу за опстанак. Она је све подредила новцу, због кога је непрестано у сукобу са властима и животним окружењем. Сви њени поступци, од почетка до краја романа, мотивисани су личним разлозима. Лукава је и неискрена, ником не верује и нема правих пријатеља. Псље сваког недела склона је самопрекору и кајању, да би убрзо направила нови преступ. Дефо је истицао како овим романом жели да осуди пороке, верујући да ће се читаоцу „више свидети поука него фабула“.

Међутим, не може се избећи утисак да Мол Фландерс неодољиво подсећа на Дефоа, чији је живот био у сталном раскораку са идејама које је пропаширао.

Приповедање у овом роману је живо и непосредно, са обиљем дијалога и неочекиваних епизода у којима се осликова променљивост живота и непредвидивост људских судбина. Међутим, доживљаји главне јунакиње су, нарочито у другом делу романа, толико неочекивани и неубедљиви, да обичан читалац, заведен криминалним догађајима и не примети да разлози њених поступака нису увек нужни ни довољно мотивисани. Вођен жељом да исконструише фабулу која ће опсенити читаоца, Дефо доводи у питање достојанство главне јунакиње, од које се, за разлику од читаоца, књижевни критичар обично дистанцира и ускраћује јој своју наклоност и поштовање. Ако се изузме роман *Робинсон Крусо*, „из свих Дефовоих историја произилази, било да је писац хтео тако или не, да је свако достојан поштовања ако је успео да се обогати на било какав начин, само ако је довео некако у ред своје односе са законом“ (Пухало 1972: 24).

Подстакнут успехом који му је донео *Робинсон Крусо*, Дефо је написао још два наставка овог романа (*Даљи доживљаји Робинсона Круса и Озбиљна размишљања Робинсона*), али без већег успеха; ова дела су брзо заборављена, и данас се о њима мало зна и говори.

Својом комплексном структуром и богатством порука, *Робинсон Крусо* је од појављивања па све до данас предмет различитих интерпретација и дискусија. Књижевне изучаваоце није занимала само структура, већ и историја његовог настанка. Ово питање је изазвало полемичне ставове и расправе, међу којима је превладало мишљење потоњих историчара да је Дефо инспирацију за свој роман нашао у путопису Вудса Роџерса, *Путовање око света*. У једној епизоди овог дела описане су авантуре морнара Александра Селкирка који је провео четири године живота на ненасељеном острву Хуан Фернандез, у Тихом океану. Да ли је Дефо о овом догађају само читao, или се у евентуалном контакту са Селкирком лично информисао, мање је значајно од саме чињенице да радња овог романа у многим елементима структуре подсећа на доживљаје шкотског морнара. Сâм Дефо је доцније порицао утицај Вудсовог путописа, тврдећи да је у *Робинсону* дао алузију свога живота, што се може протумачити као покушај даље мистификације овог питања. Да би у потпуности елиминисао утицај Вудса и сумњу читалаца у истинитост описаних догађаја, он је радњу свога романа сместио у XVII век. Има мишљења да је таква ауторова реакција „изазвана недобронамерним писањем неких критичара“ (Вуковић 1996: 300).

Од појаве *Робинсона* прошло је скоро три века, али овај роман и даље заокупља пажњу

књижевних историчара и читалаца свих генерација, а нарочито деце и омладине. Повест Робинсоновог живота носи снажан печат времена у коме је написана; у особинама и поступцима главног јунака јасно се распознају идеје просветитељства на почетку XVIII века. Неки историчари из друге половине XX века рећи „ће да је то био први грађански роман [...] о буржоаском јунаку, у коме су већ очигледне противречности између идеала природног человека и реалности буржоаске индивидуе“ (Група аутора 1965: 58). Енглеска буржоаска револуција је окончана 1689. године, компромисом између аристократије и грађанске класе, након кога је настављен успон друштва у свим областима живота. Амбициозни и предузимљиви људи су у садржини Дефоовог романа налазили подстицај за истраживање и освајање непознатих простора и нових позиција у енглеском друштву. Припадници различитих социјалних и класних групација налазили су у делу свој простор и свој извор инспирације за креативност посла којим су се давали. Један од највећих просветитеља XVIII века, аутор чувеног Емила (1762), Жан Жак Русо, нашао је у Дефоовом роману педагошке узоре на којима ће се млади васпитавати: „Та ће књига бити прва коју ће мој Емил прочитати; она ће дugo представљати читаву његову библиотеку и заувек заузимати у њој почасно место. Према њој ћемо проверавати степен развитка својих судова; и док год наш укус не постане искварен, читање те књиге увек ће нам бити пријатно.“

Већ у другој половини XVIII века *Робинсон Крусо* је постао популаран и радо читан роман широм Европе, а стекао је наклоност и књижевних зналaca, који су под утицајем просветитељских идеја, његову уметничку вредност мерили васпитном вредношћу садржине. Неки европски писци, да би прилагодили садржину романа духу свога времена и педагошким потребама своје земље, прибегавали су преради *Робинсона* на језик свога народа, покушавајући да створе неки тип националне робинзонаде. Најуспешнији међу њима био је Јохан Рудолф Вис, који је 1813. године објавио *Швајцарски породични Робинсон*. Знатно мање успеха имао је немачки писац Јоаким Кампе, који је доста превођен и на наш језик. *Робинсон Крусо* Данијела Дефоа, објављен је код нас први пут, 1799. године, а нови, модернији превод, урадио је Владета Поповић, 1947.

Два су мотива била од пресудног значаја на књижевну продуктивност Данијела Дефоа – материјална добит и стваралачки дар. Он свој најбољи роман није писао за децу, нити су његови први читаоци били деца, већ „капетани бродова, трговци, пословни људи, морнари, пустолови, млади људи жељни брзог успеха“ (Павић 1999: 155). Напоредо са јачањем економске и техничке моћи, тај се однос постепено мењао. Нова сазнања о природи, географска открића и технички проналасци, увели су *Робинсона* у наивни свет детињства, где се и сада налази. Тешко је данас

замислити лектиру за основну школу без Дефоафог Робинсона. И по времену настанка и по огромном утицају на доцније токове књижевности, а нарочито књижевности за децу и младе, Робинсон Крусо стоји на челу енглеског реалистичког романа, и означава почетак европског романа за децу.

За Руса Робинсон Круса је „најуспешнија расправа о васпитању“; а главни јунак узор у подизању младих нараштаја. Представници просветитељства су у судбини Робинсона препознали човеков повратак природи, док је за романтичаре то био мотив за гlorификацију човекове отуђености и његовог бекства од друштва и цивилизације. Русо, који се одушевљавао „природним стањем човека“, актуализоваће у XVIII веку повратак природи и вредност човековог мануелног рада. Иако је Русо обожавао Робинсона, њихови идеали природе нису исти – Русо је заљубљеник природе, а Робинсон њен заточеник. Он нема времена да ужива у лепоти пејзажа, већ размишља како да је искористи и стави у функцију свога опстанка. Он ни у једном тренутку, чак и када је култивисао поједине делове острва и обезбедио себи опстанак, не размишља да остане у природи, већ жели да што пре оде и да се домогне цивилизације. Он морски залив не посматра као песник, већ као морнар који тражи луку за пристајање, брежуљак изнад пећине са кога се пружа диван поглед; за њега је добро место за осматрање, а шарене ливаде га занимају само као паšњаци за стадо. Животиња-

ма се бавио само онолико колико је то било нужно – како да се од њих одбрани, да их улови или припитоми. Он је исувише озбиљан и прагматичан, посвећен раду и борби за опстанак, толико да ни читаоцу не смета недостатак описа природе, нити лепота живописних пејзажа. Роман је ипак прича о човеку као друштвеном бићу које се до последњег атома снаге, са истим заносом бори против самоће и против свих опасности које му угрожавају живот. То је апотеоза човековој исконској жељи да овлада природом и постане господар њених неприкосновених закона. „Робинсон је прича о прогресу, који се постиже само упорним радом, марљивошћу, физичком и умном способношћу и неустрашивошћу пред опстанком“ (Пухало 1972: 21).

Иако је Робинсон у младости свесно кренуо у авантuru, он ни у једном тренутку није пожелео 28 година усамљеничког живота на ненасељеном острву. Бавећи се детаљима његовог самотништва, Дефо је, можда и несвесно, приказао ретроспективу људске цивилизације, од првих облика организованог друштва, до капиталистичких односа, у којима је човек главни актер драме „где се свако мора пробијати ка привредном успону сам, сукобљавајући се са материјалним интересима других“ (Пухало 1972: 21).

Још на почетку романа писац је наговестио Робинсона као радозналог и одважног, али самовољног младића, опседнутог путовањима у далеке земље. Отац је желео да га учини својим наследником, али то није била добра сatisфак-

ција за његове снове и планове. Још на првом путовњу капетан брода га саветује да се врати родитељима, али он га неће послушати, јер је желео да упозна свет и да се обогати. Писац је већ овде дао до знања читаоцу да ће се Робинсон, због непослушности и самовоље, горко покајати. Када се, осам година доцније, после страшног бродолома нашао на пустом острву, био је сигуран да је Свевишњи одлучио да у том „пустом крају бедно сконча живот“. Пратећи Робинсонову борбу за опстанак, писац помно бележи и његов однос према Богу. Робинзон се држи правила да Бог помаже онима који раде; зато је неумoran и истражан, али и да кажњава лаковерне и самоуверене; зато је мудар, стрпљив и побожан. Све што му се на острву догађа, добро или лоше, он доводи у везу с божјом вољом. Своју самоћу прихвата као праведну казну за своју непромишљеност и непослушност према оцу. То што је једини преживео бродолом, такође је за њега божји знак; то му улива наду у спас и постаје ослонац борбе за избављење: „Увидео сам да не снем јадиковати и очајавати, јер и у највећој невољи човек може и мора наћи утеше“. Препуштен себи и својим размишљањима, често општи са собом или са Богом. „Управо тај однос према Богу представља важан саставни део Робинсонове историје; прича би била знатно сиромашнија да није његове побожности“ (Група аутора, 1991: 52). Моралну вредност и психолошку снагу главног јунака, писац би тешко остварио без његове побожности – вера у Бога крепи дух и

обједињује духовни и физички интегритет Робинсонове личности.

Дефо у роману *Робинсон Крусо* није идеализовао главног јунака. Робинсон је обичан човек који мирно прихвата изазове живота и успешно решава проблеме своје егзистенције. Он се у авантуру отиснуо као лакомислен младић, да би у трећој деценији странствања постао прототип тек долазеће, капиталистичке епохе и постао синоним непокорности пред искушењима живота и неумитним законима природе.

Своме роману Дефо је дао форму личне исповести коју главни јунак саопштава у првом лицу; зато се догађаји дожвљавају као истинита прича о човеку који се храбро суочава са непредвидивим изазовима судбине. Робинсон је у свим ситуацијама тачан, хладнокрван, предузимљив и конкретан. Иако показује слабости обичних људи, он уме свим збињима да одреди смисао, неку меру и дефиницију. Читаоцу се чини да он с лакоћом излази на крај са објективним невољама и са субјективним слабостима свога емотивног склопа. Непосредно након бродолома тачно је дефинисао ситуацију у којој се затекао – туга му је испунила душу за изгубљеним друговима, али је у његовом срцу преовладала радост због чињенице да је остао жив. Слутио је да га на пустом острву чакају многа искушења, али се спремно ухватио у коштац са проблемима, јер је брзо схватио да је живот непрестана борба у којој се не сме поклекнути. Брзо је отпливао до брода у

кому је било још непотопљених намирница и других ствари потребних за живот – алата, одеће, посуђа, оружја и барута и нашао најбољи начин да све то пренесе на копно, пре но што ће настати нова олуја. Ускоро ће обезбедити и друге услове неопходне за голи живот – кућу, кревет, ватру и воду и заштитити се од дивљих звери и других, непредвидивих опасности. У рату за егзистенцију бори се на неколико фронтова: како победити самођу и заштитити се од сопствених слабости, природних непогода и других опасности које су га вредале. Он се руководио правилом да у свакој невољи има нечег добrog и да свако питање има неки одговор. Ситуација у којој се нашао, изгледала је у његовој белешци овако:

Лоше:

1.
Бачен сам на невесело, пукотину, и не јајим никакву наду да ћу се снастити.

2.
Одвојен сам од целе свеће; ја сам пукотинјак йроћан из људске друштаве.

3.
Одећа ми је оскудна и ускоро нећу имати чиме да покријем њолотињу.

Добро:

1.
Али сам остигао у животу, а моја сам се и удавиши, као и сви моји сајутиници.

2.
Али нисам умро од боли и нисам йроћао у овој пукотини.

3.
Али је овде йоднебље жарко и може се без одеће.

4.

Нећу да се одбраним ако ме наћадну звери или дивље звери.

4.

Али овде на острву нема ни људи ни звериња. И могу се уброзјати у срећне што море није издацило на афричку обалу, где има толико крволовничких звери.

5.

Немам с ким да прозборим реч, нема ко да ме охрабри и утеши.

5.

Али сам усјео да се снабдем свим што је йоћирено за живот и обезбедим храну до краја живота.

Човек је друштвено биће, а не вук самотњак; зато Робинсон ствара себи друштво у коме ће наћи спас за душу и тело и изборити се за достојанство и слободу цивилизованог бића. Срећно је припитомио пса и мачку, па козу и јариће, а потом папагаја који га подсећа на толико прижељкиван људски глас. Зналачки култивише запуштену природу, а са првим родом пшенице коју је сам одгајио, слави плодност земље и величину људског рада. Зато му усамљенички дани нису тако дуги, нити има времена за досаду; недостатак друштва замењује радом, а досаду непрестаним истраживањем. Он обилази острво, проучава флору и фауну, да би у сваки нови дан ушао са новим искуством и новом идејом. Зависно од ситуације и потребе, он је ловац, ратар, изумитељ или мудрац. Сваког дана је вештији и спретнији, борба за спасење тела и духа постала је усуд и правило живљења.

Читалац је фасциниран делотворношћу Робинсоновог духа и рада. Он чак ни времену неће дозволити да га изненади, већ у дрвету урезује трагове његовог протицања. Живот више није само физичко трајање, већ радост свакодневног откривања лепог у конкретним стварима и појавама. Зато са љубављу и стрпљењем улепшава и утврђује своје боравиште, укравашава посуђе и уздиже култ лепоте; води дневник да оснажи сопствено памћење. „Највећи и најдрагоценiji успјех био је у томе што је уочио непријатеља у самоме себи, а то је малодушност; непријатељ који се налази у свакоме од нас и саветује нам да напустимо борбу, заборавимо све и прихватимо очај“ (Азар 1970: 71).

Највећа Робинсонова победа била је очување људског ја, које је, непојамном снагом исконског нагона за опстанком, тражило друштво људске индивидуе. И у борби са урођеницима Робинсон ће изаћи као победник а Петко ће бити његов подбедички дар. „Откако је Петко поред мене, живот ми је постао тако пријатан и лак да се само нисам осећао у сталној опасности од других дивљака, верујте, драге воље бих пристао да останем на острву до kraja живота.“ Међутим, како ће се доцније испоставити, Петко ипак неће бити његов равноправни друг, него узорни слуга „који му помаже у његовим економским подвигима“ (Група аутора, 1986: 62). Касније ће се овој двојици придружити Петков отац и један Шпањолац и Робинсон се, окружен верним

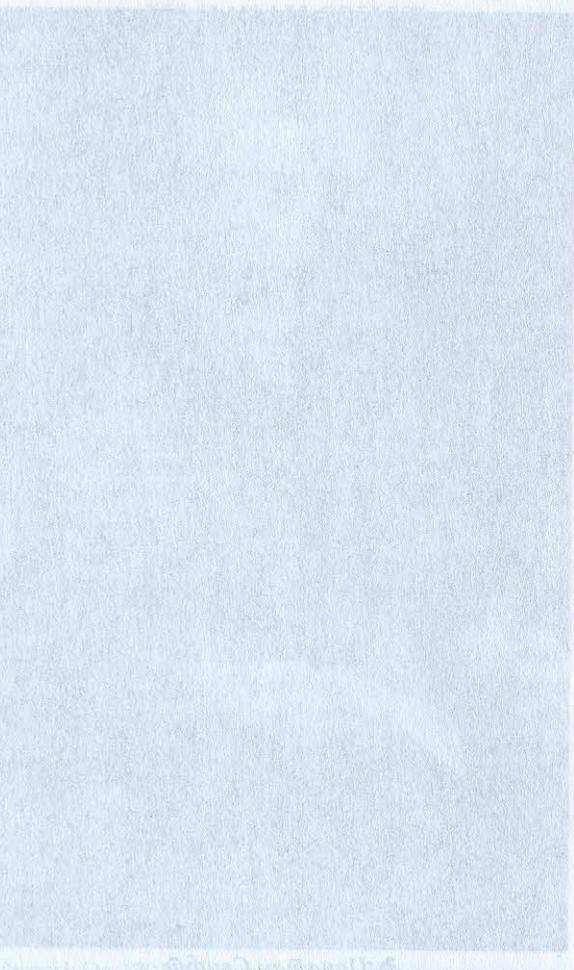
поданицима, упоређивао с „ неким моћним краљем“. Тако је, на крају, изашао као победник у свим борбама које је водио – са собом и са другима. За 28 година живота на пустом острву створио је свој мали свет, неопходан да би сачувало цивилизовани бића и да би се поново вратио свету из кога је некад каприциозно отишао. При том ваља нагласити да он у почетку, све што му се дешава на острву, сматра мигом дожде воље, да би се доцније, у доношењу судова и одлука, више ослањао на властито искуство и сопствене закључке.

Дефо је стрпљиво и с пажњом градио портрет Робинсона. Проводио га је кроз различита искушења и стављао пред нерешиве проблеме и неочекиване, каткад и непријатне дилеме и ситуације. Робинсон гласно испољава своје мисли и осећања, па иако је каткад резигниран и уплашен, никада не паничи и не пада у очај и конфузију. Чак ни сазнање да на острво долазе урођеници, није га обесхрабрило и разоружало. То га је подстакло на још одлучнију акцију и родило идеју да зароби једног урођеника. Време проведено на острву схватио је као неминовност судбине и праведну казну за непослушност исказану према оцу. У појединим деловима романа делује у складу са захтевима хришћанске религије; као скрушенни покајник који тражи опроштај и избављење. У таквим размишљањима писац је морализатор који опомиње и поучава, у складу са схватањем литературе из доба класицизма и просветитељства.

Таква места у роману изазивају осећање моното-
није и замора, али су она, пре свега, слика
пишчевог времена у коме се вредност дела често
исказивала степеном његове поучителности.

Робинсон Крусо припада реду ретких,
непоновљивих и недостижних дела у историји
дечје литературе. Сам избор књижевне грађе,
време дешавања радње и мистика непознатог
острва, скоро да су незамислivi као искуство
човека данашњег доба. У ери великих техничких
достигнућа, мистика непознатих предела помер-
ена је у релације космоса; авантуре попут Робин-
сонових, на почетку XXI века деловале би на
земаљским просторима нереално и никог не би
привлачиле. Зато су након настанка романа све
доцније робинзонаде доживеле неуспех и остале
у времену својих аутора. Међутим, Дефоов
Робинсон као да је отпоран на пролазност, време
неумитно противче, а он непрестано траје, као
омиљена лектира сваког новог нараштаја; за
читаоце свих генерација, па чак и за оне који га
нису почитали.

Сада ћемо да узимамо у обзир јединственост
и значај овог дела, али и његову вредност као
сведочанства о људском духу и људском карактеру.
У овој књизи се среће један од највећих художника у историји, али и један од највећих
јунака у историји људског духа. Један од највећих
јунака у историји људског духа, који је уједи-
нио човечанство и доказао да његовим подвигом
је створен јединствени свет у којем је човек

Жил Верн

ЖИЛ ВЕРН

(1828–1905)

Књижевно дело Жил Верна (Jules Verne), популарно је и радо читано данас, исто као у време настанка, јер се већ у стварности потврдило, или се још увек потврђује у достигнућима модерне науке и технике. За име овог писца везује се почетак научне фантастике која слови за један од најпопуларнијих жанрова међу децом и младима. Велики визионар и антиципатор, предвидео је, пре више од једног столећа, освајање космоса, спуштање на Месец, пловидбу атомском подморницом до најдубљих морских предела, бежични пренос струје и слике, аутомобил и читав низ других изума и чуда, која су у његово доба била само фантазија и сан, а данас животна реалност и део човекове свакодневице. Небојчном снагом великог генија оставио је свету књижевни опус од сто и „више томова“, који импресионира разноврсношћу тема и мотива и несвакидашње стваралачке имагинације, дело које му је за живота донело славу и поштовање читалаца свих континената. Живот овог великог писца био је у сенци његовог дела, па су се због тога о њему причале необичне приче и „испредале читаве легенде“ (Павић 2001: 363). Иако се антиципације

Жил Верна читаоцу модерног доба могу учинити превазиђеним, „ми у њих верујемо“, написаће Карадек „као што верујемо историјским романима Александра Диме, јер Жил Верн и Дима су знали да дају живот својим фикцијама“ (Caradec 1977: 157).

Жил Верн се родио у Нанту а завршио право у Паризу. Није се давио правничким пословима, јер га је више занимао свет чудесног и фантастичног, у који је желео да поведе свога читаоца и открије му просторе непознатог и неистраженог, да учини „могуће истинитим, а вероватно уверљивим“. Још од најранијег детињства испољавао је несвакидашњу радозналост и склоност ка авантури, па је већ у једанаестој години живота, 1839. године „склопио погодбу са младим морнаром о укрцавању на брод који је пловио за Индију“ (Caradec). Ову авантуру је на време спречио отац, коме је Верн обећао да ће путовати „само у сновима“, али своје обећање неће испунити. Прво је са братом отпутовао у Шкотску, потом у Америку, на Нијагарине водопаде. Када је постао већ славан писац, купио је јахту, пловио Средоземним морем, и у њој стварао судбине својих јунака. Читаоца ће, можда, занимати податак да је његову последњу јахту купио црногорски кнез Никола и учинио је првим бродом који ће запловити под црногорском заставом.

У последњим годинама живота Жил Верн је оболео и ослепео, али никада није престао да пише; свој последњи роман написао је потпуно

слеп. Писац који се у детињству највише дружио са књигом *Барон Минхаузен*, у последњим тренуцима живота је затражио 20 000 миља *по морем*, да умре са својим најдражим романом. Жил Верн је светској баштини подарио више десетина авантурских и научнофантастичних романа, који су за ондашњег читаоца били нека врста далекозора кроз који су се могли препознати обриси скрите будућности.

Експанзивни дух XIX века, у свим областима људског живота, а нарочито у сфери науке и технике, као да се настанио у стваралачки дар великог писца, да би се из његовог пера оваплотио и потекао у скоро бескрајном низу слова и речи којима су описане необичне летилице и друга чуда технике, спремна да човека поведу у космос, у морске дубине, у земаљску утробу, у мистичне пределе већ познатих или измаштаних земаља. Поред стваралачког и пророчанског дара аутор се умешно користио истукством и достигнућима свога времена, како би свој замишљени свет учинио уверљивим и приближио га младом читаоцу, склоном авантури, фантастици и новој визији будућности. Вешто конструисана садржина, динамика радње чији су носиоци по правилу необични и изузетни јунаци, драматика необичних збивања и непредвидивих преокрета, оснажених благом дозом хумора, посебан је квалитет његовог приповедања.

Научнофантастични жанр јавио се у књижевности као последица научних открића и великих

техничких изума крајем XVIII и почетком XIX века. Многи проналасци и достигнућа, који нису имали чак ни статус лабораторијског експеримента, нити су се назирали у близој научној перспективи, ушли су у свет Вернових романа, као део човекове свакодневице. Јунаци његових дела освајају Арктик, плове подводним дубинама, користе електричну енергију, отискују се на међупланетарна путовања и сл. Још за пишевог живота неки продукти фантастике постали су стварност, а оно што је његовим савременицима био недостижан сан, за данашњег човека је већ далека прошлост.

Међу Верновим читаоцима има научника и проналазача који су за своја открића и проналаске налазили инспирацију и надахнуће у садржини његових романа. Неки од њих су, чак, јавно одали признање великому писцу, који им је до извесне мере одредио и определио лични и професионални живот. Велики истраживачи као што су Виљем Биб који је завирио у тајне највећих морских дубина, Ди Мон, један од конструктора дирижабла, Сајмон Лек, конструктор подморнице, адмирал Берд који је прелетео оба земљина пола, астронаут Циолковски и многи други, „назвали су Жил Верна својим учитељем“ (Павић 2001: 363).

На профилисање књижевног миљеа Жил Верна од пресудног значаја је било његово опште образовање, а нарочито познавање француске литературе и стваралаштва појединих писаца,

пре свих Виктора Игоа и Александра Диме, а није без значаја ни утицај који је на њега имао Едгар Алан По. Познанство са писцем и истраживачем Надаром, који је конструисао аеростат Гигант, да би се одвојио од земљине теже и летео, дало је известан подстицај и инспирацију за настанак неких његових дела. У том периоду се упознао и са чувеним издавачом Хетцелом који му је 1862. године објавио први роман *Пети недеља у балону* и тиме започео серију његових научнофантастичних дела. У наредне две деценије објавиће своје најбоље и најчитаније романе: *Путовање у средиште земље* (1864), *Путовање на Месец* (1865), *Авантуре кайетана Хайераса* (1866), 20 000 миља ћод морем (1869), *Деца кайетана Гранта* (1869), *Пут око света за 80 дана* (1873), *Тајanstveno osirvo* (1875), *Пејнаескојодишњи кайетан* (1878) и др.

Ова и друга Вернова остварења привлаче још увек пажњу читалаца, чија се радозналост, без обзира на достигнућа модерне науке, непрестано проширује и обнавља. Велики подвизи необичних људи, храбрих пустолова и радозналих истраживача, представљају изазов и узор малом читаоцу који још од рођења сања да докучи мистику космоса и тајанство непознатих земаља. Додуше, путовање око света више није изазов као пре више од сто година, али пространства космоса још увек су тајна и инспирација великих подухвата и животних снови.

Својим романима Верн је најавио трећу

димензију света, неслуђени напредак науке и технике, пловидбу подморница, летове балона и авиона, испитивања морских дубина и сл. Он у својим делима синтетизује и преводи у сферу маште знања и искуства из свих научних области, пре свега из географије, геологије и астрономије. Митови, легенде и предања, такође су један од извора његовог надахнућа и визионарства које ће једног дана постати обистињен сан. Он је 1864. године истицао да жели, пре свега, да постане писац, да буде „стилиста, али озбиљан“ (Caradec). Данас је сваком читаоцу јасно да је Жил Верн био и више од тога – велики визионар, истраживач и антиципатор.

У роману *Тајанско око* приказан је Робинсон XIX века, инжењер Сајрес Смит, који је са друговима изнова прешао пут људске цивилизације – од лука и стреле, па до модерних оруђа и справа помоћу којих су могли предузети сложеније послове. За овај роман се може рећи да је робинзонага новијег типа у којој тријумфује колектив, наоружан знањем и научним искуством. За разлику од Дефоовог Робинсона који се углавном бави ловом и земљорадњом, јунаци *Тајанско око* подижу мостове и бране, исушују мочваре, топе метале, проналазе руде и минерале и сл. Афирмацијом колективног над индивидуалним, писац је, можда и несвесно, исувише нагласио дидактичку компоненту свога дела.

Роман *20 000 јарос морем* једно је од његових најбољих и најчитанијих дела. Поводом објављи-

вања овог романа писао је Хетцелу: „Тешко је учинити те невероватне ствари вероватним, и надам се да сам успео“. Само деценију доцније, вероватност његових идеја постала је стварност, и само још један, у низу великих техничких изума. Оно што је загонетка све до данас јесте тајанствени и контроверзни лик капетана Нема, главног јунака овог романа. Причу о необичном капетану и чудесној подморници, аутор је мотивисао једним, на први поглед уверљивим догађајем који је средином XIX века узнемирио поморце и становништво широм света. Народ је испредао приче о монструозном чудовишту стреловите брзине, застрашујућег изгледа и непредвидиве нарави, које пресреће велике бродове и немилосрдно их разара и потапа. Већ на самом почетку радње писац ствара напету атмосферу која мобилише друштво да се ангажује у борби против немани. Познати амерички брод *Абрахам Линколн*, отискује се на пучину, под командом капетана Фарагата, са задатком да идентификује и уништи опасно чудовиште. На броду се налази и познати париски биолог Џери Аронакс, који у роману има улогу наратора. Са њим су и слуга Савет и канадски ловац на китове, Нед Ленд. Након сусрета брода са чудовиштем, брод тоне, а Аронакс се са својим пратиоцима, неким чудом, спасава и постаје заточеник на подморници *Науїлус*, којом управља капетан Немо.

Тек кад су се нашли у унутрашњости подмор-

нице, постали су свесни да је чудовиште које је само који дан раније узбуђивало свет, у ствари, подморница чији је конструктор капетан Немо „пријатељ мора и непријатељ људи“ (Ђорђевић 1990: 6), који ће им ускоро, у замену за доживотно заточеништво, понудити невиђени сјај и раскош живота у сјају подводног света. То чудо технике кретало се углавном под водом, а израњало је на површину само да обнови резерве ваздуха. Све што је било потребно за живот, посада је узимала из мора. Велелепни брод капетана Нема – Наутилус – био је истовремено научна лабораторија и борбено оруђе. Унутра се налазила лепа, богато опремљена библиотека и јединствен музеј – све као да је било намењено великим научном истраживању. Мистериозни капетан није имао мира ни у океанским дубинама, када су се на земљи дешавала толика зла. „Због тога није престајао да се свети завојевачима и да пружа помоћ народима који су желели да раскину окове ропства“ (Група аутора, 1957: 181).

Ступањем у утробу подморнице започела је деветомесечна одисеја професора Аронакса и његових другова. Постали су део необичне посаде која је пловила чудним бродом, тајним подводним путевима свих мора и океана, налазила потопљене бродове и благо у њима, открила давно несталу земљу Атлантиду, ловила у подводним шумама и коралним острвима, борила се са стихијама, са циновским китовима и хоботницама, са природним непогодама, открила под-

водни пролаз испод данашњег Суецког канала, искусила опасност великих ледених санти и неухватљиву ћуд капетана Нема, који хладнокрвно потапа један брод са посадом и води своју подморницу из опасности у опасност, што даље од морских лука и људске цивилизације. И поред свих узбуђења и нових сазнања, професор Аронакс и његови пратиоци нису ни у једном тренутку одустајали од намере да се ослободе и да крену у свет коме припадају. Стицајем необичних околности, а још више игром судбине, на крају успевају да се ослободе, остављајући Наутилус у једном страшном вртлогу близу норвешке обале. Такав епилог изазива код читалаца истовремено радост и дилему: „Шта је било са Наутилусом? Да ли се ишчупао из мелстрома? Да ли је капетан Немо жив?“

У развијању фабуларног тока радње писац читаоца поступно уводи у егзотику подводног света и открива му неслучене тајне морских дубина, запањујући га из часа у час техничким могућностима и снагом Наутилуса. За професора Аронакса отворио се несагледиви хоризонт потенцијалних открића у сferи флоре и фауне, а ловац на китове, Ленд Нед, имао је више могућности да покаже своју вештину и дејство ловачког харпуне. Предност Наутилуса и могућност уживања коју су имали током дуге пловидбе, остали су у сенци њихове жеље за слободом, нарочито када су се уверили да је њихов долазак на брод и гостопримство капетана Нема означило почетак њиховог

доживотног заточења. За све њих, нарочито за професора Аронакса, остао је нејасан и недефинисан карактер капитана Нема: „Ко је изазвао код њега ту мржњу према целом човечанству? Да ли је он један од нарцисоидних научника или је неки политички догађај сломио његову каријеру?“ На крају ће се испоставити да је Немо бивши велепоседник кога су Енглези увредили и понизили, одузели му богатство и „нанели тежак бол његовој породици“ (Ковач 2001: 367). У њему се родила фатална мржња и жеља за осветом, а његово лутање морима и бекство од света, последица је страшне опсесије о натчовечанској моћи и жеље да овлада светом.

Капетан Немо један од најконтроверзнијих ликова светске научне фантастике. По урођеним способностима је изузетан и генијalan, по опредељењу бунтован, ортодоксан и изолован; супротстављен човечанству, одан мистичном свету до тада непознатих и неиспитаних морских дубина. У појединим тренуцима он мрзи људе и немилосрдно се обрушава на њихова добра, да би у некој другој ситуацији постао ватрени „заштитник потлачених“, борац за људска права, човек који помаже грчке устанике у борби против Турака. Писац није до краја осветлио његов лик, нити је дубље понирао у просторе његових унутрашњих фрустрација; чак су и разлози његовог отуђења нејасни и магловити, баш као и његов однос према свету из кога је отишао и према свету коме се трајно приволео. Његова

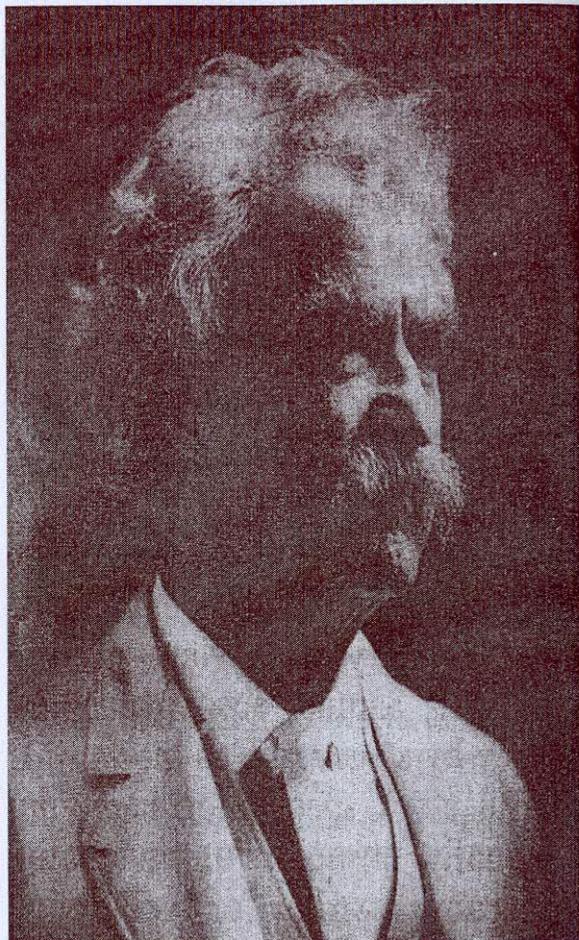
судбина, као и судбина Наутилуса, на крају романа је нејасна и неизвесна, што читаоца фрустрира и не дозвољава му бар за извесно време да се растане са делом. Остали јунаци, професор Аронакс, Ленд Ned и слуга Савет, нису тако тајанствени и контроверзни, али су веома занимљиви. Индивидуалност ових јунака није ексцентрична и нарцисоидна; портрети су им тек овлаш фиксирали а поступци сведени у оквир лако препознатљивих нарави и карактера обичних људи.

Милан Црнковић је запазио да је скоро у свим романима Жил Верна главни јунак „хладнокрван, амбициозан, помало тајанствен човек“ коме у разрешењу неког проблема помаже „сангиничан, брдљив, доброћудно смущен или учен антипид“ (Црнковић 1973: 198). Иако до краја не осветљава психологију својих јунака, Жил Верн уме занимљивим појединостима и карактеристичним цртама да изнијансира особеност сваког појединца и учини га животним и уверљивим, ликом који има своје манире, своју физиономију и сопствени начин живљења.

Приповедање Жил Верна је особено, течно и занимљиво, са честим променама ритма, стилског израза и дијалошких конструкција. Писац уме да проблематизује неко питање, животну ситуацију, научну претпоставку, откриће или природну појаву тако да она постане предмет интересовања шире јавности, животни сан и опсесија појединца или целог колектива. Композициону структуру

свих његових романа карактерише организовање какве експедиције или истраживања, предузимање акције, улазак у авантuru или опасан и неизвестан подухват. Његови романi садрже елементе пустоловне, авантуристичке прозе, који поспешују неизвесност и напетост радње, драмски заплет и коначан исход сукоба или предузетих акција. Напретнутост збивања до самог kraja држи читаоца у дилеми и након самог епилога.

Од смрти Жил Верна протекао је читав век, а његови романi су подједнако занимљива лектира свих генерација и узраста, а нарочито најмлађих читалаца који у научним открићима и авантуристичким подухватима, поред разоноде и задаве, налазе властите узоре према којима брусе и формирају своје животне назоре – уче да су предузимљивост, истрајност, храброст и вера у себе, као и поштовање других личности и њихових схватања, неопходне врлине и захтеви, да би се остварили велики идеали и животни циљеви. У души хуманиста и демократа, Жил Верн се одлучно противио колонијалним освајањима и ратовима, залажући се за идеју општег космополитизма, на којој би се заснивао будући свет. Осећање потребе за променом постојећег стања, вера у прогрес и бољи живот, основна је порука и особеност свих Жил Вернових научно-фентастичних романа.

• **Марк Твен**

Спомен хроника је уважајући симболистички формат

МАРК ТВЕН

(1835–1910)

Марк Твен (Clemens, Samuel Langhorne), се родио у месту Флорида а одрастао у Ханибалу, градићу на западној обали великог Мисисипија, између удаљеног Југа и развијеног Севера. Након што је већ у дванаестој години живота остао без родитеља, запослио се у једној штампарији и научио графички занат. До избијања грађанског рата (1861–1865), био је официр пловидбе на Мисисипију, потом добровољац у борби за ослобођење робова, па копач злата у Невади, затим новинар који ће обићи Америку уз дуж и попреко и пропутовати многим земљама и егзотичним пределима Европе и других делова света. „Друштвен, без хвалисања и надувености, обожавајући сваки технички напредак и технолошка открића, заокупљен књижевним замахом, он је волио људе, а мрзео публику“ (Cunliffe, 1959: 131). Као писац, хумориста и новинар био је популаран и радо примљен међу читаоцима и критичарима, а светску славу стекао је романом *Доживљаји Тома Сојера*, који је објављен 1876. године. Какву је популарност уживао у Америци најбоље говори подatak да је дан његове смрти био дан жалости целог народа, а дан рођења проглашен за национални празник Америке.

Књижевно дело Марк Твена је обимно и тем-

атски разноврсно, али уметнички недотерано и неуједначено; најбоља су му дела инспирисана детињством и доживљајима на реци Мисисипију. Поред *Тома Сојера* посебну пажњу заслужује *Живот на Мисисији* (1883), у коме је оживео успомене из младости и незаборавне догађаје из времена кад је на броду пловио реком Мисисипи. По мишљењу многих критичара, једно од најбољих дела му је роман *Доживљаји Хаклбери Фина* (1884), који „још више него онај о Тому прелази оквире дјечје књижевности“ (Црнковић 1973: 120). Пратећи судбину дечака који се у условма суворих капиталистичких односа успешно бори за голи живот, Твен је дао уверљиву слику америчког друштва у чијем се развоју осликавају сукоби различитих социјалних, класних и националних интереса. У добро осмишљеним, реалистичким инсценацијама живота, писац је изградио аутентичан и животан портрет Хака, дечака који у сукобу с властима и неправдом, брзо одраста и бруси своја морална начела. У овом роману „појединци су доиста тумурно апатични, заробљени у монотонији, у бруталности градића, у беззначајним крвним осветама, или, као Цим, у црначком ропству. Но Хак је слободан; околина и људи који настоје да га цивилизују, не могу нашкодити његовој природи. Пође му за руком да ослободи Цима ропства, али не и чињенице да је црн“ (Cunliffe, 1959: 134). По дубини мисли, и снази својих порука, роман *Доживљаји Хаклбери Фина*, припада делима која надрастају дечју литературу, и стварају снажну спону између литературе за децу и за одрасле. У ред тзв. граничних дела, која стоје на размеђи

ових литература, спада и *Краљевић и Џросјак* (1882), роман у коме се радња збива последњих година владавине енглеског краља Хенрика VIII. Догађаји и јунаци на краљевском двору, виђени очима обичног човека, преточени су у занимљиву хумористичносатиричну причу пуну интригантских сцена, које је писац градио техником замене ликова. Твен не инсистира на историјским чињеницама, што се види и из самог предговора у коме између осталог каже и ово: „Можда се све догодило као што се овдје каже, а може бити и да није; али би се могло догодити. Можда су у давна времена у то вјеровали и мудри и учени људи, а можда су причу сматрали истинитом и вољели је само прости и неуки.“ Дајући себи такву слободу, он је фабуларни ток романа развио на замени двојице дечака – краљевића Едуарда и дечака из народа, Тома Кента. На крају се радња, након мноштва необичних ситуација и комичних сцена, завршава срећно. Динамика збивања, неочекивани обрти у судбинама главних јунака који се боре за правду, обиље хумора и забаве, чине ово дело и данас привлачним за читаоце свих узраста. Од осталих дела вредни су пажње омладински роман *Јенки на двору краља Аријура* (1889), у коме Твен „описује Енглеску, земљу друштвених неправди и неједнакости“ (Куић, 296), *Том Сојер у иносјерансију* (1894) и *Том Сојер дешектииз* (1896).

Доживљаји Тома Сојера су и данас најомиљеније и најпопуларније Твеново дело за децу. Роман је настао под непосредним утишком пишчевих успомена из детињства проведеног у месту Ханибалу, на реци Мисисипи. Судећи по ономе што је рекао своме пријатељу и доцнијем биографу

Пејну, Твен је у лик Тома Сојера уградио део своје личности, док је Сид уметнички прототип његовог брата Хенрија: „Ја сам у *Тому Сојеру* писао о сопственим несташлуцима. Био сам враголасти малишан који је својој мајци задавао много брига. Но ја мислим да се то њој чак и допадало. Она није имала никаквих проблема с мојим братом Хенријем, две године млађим од мене. Мени се чини да би је послушност, праведност и честитост, уморили досадом, да јој ја нисам разбијао монотинију својим несташлуцима. Хенри – то је Сид у *Тому Сојеру*“... У лицу тетка Поле, писац је, вероватно, овековечио своју мајку. Писац на почетку романа истиче да су се све пустоловине заиста догодиле, а да је у неким од њих и сам учествовао. Дечји ликови су његови другови из школе, а портрете одраслих градио је по узору на ликове које је у свакодневном животу сусретао. „Хак Фин је узет из живота а исто тако и Том Сојер, само што Том Сојер није пресликан са једног јединог дечака, него је мешавина битних особина тројице малишана које сам познавао“. У својој напомени Твен још истиче да је роман наменио деци, изражавајући наду да ће га читати и одрасли, како би се подсетили „на оно што су они сами некад били“.

Догађаји у роману дешавају се у месту пишчевог детињства; чак је постојала и пећина у којој се збива једна од најзанимљивијих Томових авантура, удаљена свега неколико километара од места Ханибала. Радња започиње несташлуцима главног јунака, Тома Сојера, настањеног у дому тетка Поле која, настојећи да га одгоји у складу са правилима својих конзервативних моралних

назора, брижно мотри на сваки његов гест. Том проводи детињство у сталном сукобу са тетком и братом Сидом, највише због своје немирне нарави и непредвидивих поступака у друштву Бен Роџерса, Џони Милера, Џоа Харпера, Хаклбери Фина, и других дечака са којим је проводио највише времена. Молбе, опомене, прекори, па и казне тетка Поле, нису много утицали на његово понашање. Притешњен правилима кућног реда и строгим назорима своје тетке, често исказује зачуђујућу креативност и виспреност духа, не дозвољавајући било коме да га лиши задовољства игре и слободног живота. Не воли превише школу и наметнуте обавезе; склон је спонтаним решењима критичних ситуација у којим се каткад непромишљено нађе, па чак и да одглуми неку позу не би ли саговорника убедио у исправност свога понашања. Понекад му то и не пође за руком као када није желео да иде у школу, али зато уме казну да претвори у тријумф што се нарочито види када је кречио тарабу. У свакој ситуацији Том се показује као необичан, несташан и нездовољан дух. Снажно исказана знатиљеља и склоност за мистификацијом свакодневних догађаја, одвешће га са Хаком на гробље „на нечији тек побусан гроб“, да обаве церемонију бајања над „цркнутом мачком“, која после тога добија чудотворну моћ за исцељење брадавица:

Ђаво за мріваком,
Мачка за ѡаволом,
Брадавица за мачором
Ог вас сам ѹросій,
Ог вас сам чистї!

Уместо замишљеног ритуала, били су те ноћи неми посматрачи убиства које је извршио Индијанац Џо, да би своје недело приписао пијаном Мак Потеру. Дуго су дечаци живели под мучним утиском монструозног догађаја, не усуђујући се да говоре о томе, иако су у души осећали грижу савести, пошто су знали да је окривљен недужан човек. Тома је дуго мучила сцена бруталног чина, да би на крају одлучио да сведочи не би ли спасио невиног човека. Све што се дешавало у његовом животу до убиства коме је неочекивано присуствовао, протицало је у знаку забаве и игре; у несташтуцима и неодговорности, у непрестаном надмудрвању и ситним свађама са дечацима из непосредног окружења; и са тетка Полом, анђелом чуваром који је тешко излазио на крај, са Томовом немирном природом. Убиство га је забринуло и узбињило; скоро се разболео и изгубио жељу за несташтуцима, игром и играчкама.

У даљем току радње писац развија пустоловну компоненту романа. Одлазак на ад, гусарење на таласима велике реке и читав низ епизодних сцена описаных у оквиру Томове прве велике авантуре, представљају занимљиву сценографију за наслов о каквој гусарској дружини. Тројица дечака, Том, Хак и Џо су мала дружина за коју се може рећи да је претеча будућих дечјих дружина о којима ће писати Ференц Молнар, Бранислав Нушић, Мате Ловрак, Тоне Селишкар, Бранко Ђопић и други европски и српски писци. Колажом сугестивних слика, у којем се, као на филмском платну, смењују гротескно и тужно, Твен је развио динамичан и необичан заплет, са обиљем комичних ситуација и непредвидивих, драматичних догађаја. Када

дечаци схвате да се цео град дигао на ноге због њих, обузеће их осећање поноса и величине, верујући да „баш вреди бити гусар, па нека каже шта ко хоће!“

Понесени мишљу да су „прави правцати јунаци“, нису ни помислили на бол својих укућана који су са помешаним осећањима наде и страха жељно ишчекивали било какву новост о њима. И док се живот у маленом насељу одвијао у знаку свеопште панике и потраге, Том је успео ноћу да пређе преко реке и посети тетка Полу, баш у тренутку када су се она и мајка Џоа Харпера јадале једна другој и узносиле доброту својих дечака. Разнежен изливима теткине љубави и тронут до суза сазнањем да је вољен, Том одлучи да се врати на острво тек након што она заспи, а он је, уморну и тужну, у чело пољуби.

Авантуре мале гусарске дружине имала је срећан и хумористичан епилог – дечаци долазе на сопствено опело, у тренутку када су се сви у цркви, па и они у хору придружили „ридању и јецању ожалошћених“, да би и сам проповедник на крају близнуо у плач. У том тренутку, Том Сојер „гусарски харамбаша, гледао је око себе на малолетну омладину која је упирала у њега очи пуне зависти и признао је у срцу своме да му је ово најпоноснији дан у животу“.

Скоро сви Томови несташтуци могу се објаснити његовом силном жељом за слободним и неспутаним животом, у коме нема наметнутих образца, школских обавеза, црквених обреда, ни строгих моралних назора. Том је храбар и одлучан, изузетно виспрен и досетељив, каткад суров и бескомпромисан, али често емотиван и

нежан, када се год за то укаже прилика. У тренутку када се у цркви сви радују њиховом провратку, тетка Пала га грли и обасила пољупцима, Том се, посматрајући збуњеног Хака кога није имао ко да дочека и да му се обрадује, нелагодно осећао: „Тетка Поло, то ти није нимало лепо. Треба неко и Хаку да се обрадује!“

Потрага за златом је честа тема авантурис-тичког романа. Марк Твен је Тома Сојера у знатном делу радње ставио у улогу трагача за златом, који ће се наћи очи у очи са Индијанцем Џоом, са којим је већ имао неколико непријатних сусрета. Посебно је био језив и за Тома можда најтежи тренутак у животу, када је, тражећи излаз из лавиринта мрачне пећине, у којој се заједно са Беки Тачер изгубио, неочекивано набасао на опасног Индијанца. Пратећи Тома који се бори да нађе излаз из мрачне пећине и Хака који спасава удовицу од разбојника предвођених Индијанцем Џоом, писац појачава интензитет радње, до кулминативног усијања, наговештавајући срећан, скоро бајковит епилог: Том и Беки-ца срећно излазе из пећине, а Индијанац остаје заточен, да умре у њој; Хак најзад налази свој дом у кући удовице Даглас; Хак и Том проналазе скривено благо.

У развијању фабуларног склопа Твен прати више напоредних збивања у којима учествују исти или различити јунаци; на моменте се чини да је запоставио неке догађаје и актере, да би се убрзо видело да му је то била намера и један вид приповедачког умећа, како би пажњу читалаца усмерио на све елементе романескне структуре. Будно око наратора држи под контролом све

конце радње и активира поједине јунаке, баш у тренутку када се читалац пита шта се десило са њима. У вајању портрета главног јунака, Тома Сојера, Твен се не исцрпљује у детаљним описима његовог изгледа, нити се исувише бави проблемом његовог унутрашњег живота; напротив, он га прати у различитим ситуацијама, у кући или школи, у односу према друговима или одраслима, у опасним авантурама, драматичним ситуацијама и подвизима; бележи његове речи, разговоре и поступке кроз које се испољавају главне особине његовог карактера. На почетку романа читалац мења свој однос и расположење према Тому; међутим, како догађаји одмичу, он је све сигурнији да је Том исувише жив и немиран дух, склон несташљуцима и непослушности, својеглав и помало нарцисоидан, али изузетно осетљив и правичан, спреман да у сваком тренутку заштити слабије од себе и да се безрезервно жртвује за правду и истину. Чистотом своје душе он задржава пажњу својих саговорника, плени њихова осећања и осваја поверење, чак и оних који га не подржавају.

Дачачку љубав Тома према Беки Тачер писац је развио у посебан тематски слој. Њихов однос развија се и варира у складу са несталном дећом природом у фази предадолесцентног доба. Иако на моменте збуњен и затечен осећањем које не уме да дефинише и контролише, Том се успешно прилагођава и сналази у улози заљубљеног деčaka, надахнутог и спремног да се у одбрану својих осећања жртвује искрено – и без остатка. Од самог познанства са Беки Тачер и стидљивих изјава љубави, па све до веридбе, писац је фик-

сирао више занимљивих слика, осмишљених у форми природног дијалога у коме се осликава прозирна чистота дечје душе. Има у тим сликама дечје наивности која наводи читаоца на спонтан и здрав смех, нарочито када се једно другом заклињу на вечну верност, да би Том скоро у истом тренутку одао, несмогтено и наивно, своју наклоност и према Еми Флоренс:

— *Сага је јошово, Беки! И јошле овоја да знаш, само мене да волиш, никоја другоја, само за мене да се удаш и ни за која другоја, и шако увек и заувек и вечно!*

— *Занавек! Волећу само јебе, Томе, и ни за која се нећу удаваји осим за јсбе, а ни ћи се ни једном не смеш ожениши осим мноме!*

— *Наравно. Па јто је сасвим природно. Једно с другим иде. И као још идемо у школу или као се враћамо, имаш са мном да идеш; као нико не види — имаш мене да бираш за њарњака уз свакој иди, а ја оићи јебе, јер се шако ради као је неко верен.*

— *То је шако фино. Никад раније о јтоме чула нисам.*

— *Не знаш каква је јто ужivanција! Ешто, на пример, ја и Еми Лоренс...*

Но и када се посвађају, Том и Беки се воле и пате, искрено и навино, на начин који мале читаоце осваја и узбуђује, а старије релаксира или наводи на смех. Описи мелодрамске љубави Тома и Бекице представљају најлепше странице романа, на којима писац показује снагу стваралачке инвенције и способност да проникне у дубински слој дечје душе.

Од свих дечака са којим се дружио, Том је највише времена проводио са Хаклбери Фином. Њихови портрети су реалистични и истинити — писац ни у једном тренутку није прибегавао техници једносмерне индивидуализације ликова. Језик којим говоре одмерен је, једноставан и духовит; ослобођен претераних украса и непотребних стилских детаља; дијалози су у функцији радње која се у датом тренутку описује, па се стиче утисак да све што се у роману догађа, има лак и природан ток. Форму дијалога Твен користи често, а нарочито када покушава да завири у унутрашњи свет својих јунака, или да дочара драматичност неке ситуације. На тај начин он подстиче ефекте природне и непосредне реакције у којој се лакше препознаје психологија саговорника, његов поглед на неки проблем, или емотивни став према свету који га окружује. Иако је Твенов стилски израз близак форми свакодневног говора, он је у свим деловима романа стављен у функцију замишљеног фабуларног тока, усмерен на понашање главних јунака, или на догађаје који се тек очекују. Наративна компонента романа остварена је са приповедачке дистанце, уз повремену лиризацију неких делова радње, у којима се препознаје и пишчев субјективни став.

У развијању структуре и индивидуализацији ликова, Твен успешно гради логичку и чврсту фабулу у којој поставља спонтаност заплета и драмски набој кулминативних нивоа, не дозвољавајући, при том, животни удес јунака, или трагичан епилог, јер то не би одговарало афинитету и осећањима малих читалаца. Особине главних јунака су оштро наглашене, што није непознато техни-

ци реалистичког приповедања и уметничког моделовања. Том и Хак су непрестано у акцији, на граници стварног и жељеног, у опасним подухватима и нетипичним згодама, да би своје дело крунисали откривањем разбојника и проналаском злата – што се може сматрати типичним епилогом успешних јунака у тематској структури неких авантуристичких романа. Том Сојер је прототип дечака изразито немирне природе, склоне несташилуцима и авантури, изнад свега племените нарави, са наглашеним осећањем за правду и разумевање туђих невоља и проблема. Сид је Томов антипод и пример на коме писац исказује своју аверзију према идеализованом, узорном лицу дечака, који би послужио за узор широком дечјем аудиторијуму. Том зна да буде неподношљив и непослушан, каткад горд и хвалисав, па чак и ортодоксан према друговима са којима се око нечега не сложи, али никада груб и неправичан. Његово сведочење против Индијанца Џоа, преузимање кривице Беки Тачер, ноћни прелазак преко реке да би видео тетка Полу и сл., најбоље говоре о врлинама његовог карактера.

Градећи портрет Хаклбери Фина, Твен је верно доцарао судбину сиромашне деце о којој нико не брине, и која у борби за егзистенцију постају одрпанци и скитнице, одбачени и изопштени у средини где живе, јер родитељи својој деци не дозвољавају да се друже са њима. Хак живи мимо свих правила утврђеног грађанског реда – не умива се и не облачи лепо, не иде у школу и нема стално место боравка – препуштан самоме себи, он води слободан и неспутан живот који се ништа не може узети као сатисфакција за све

оно што му је ускраћено. Чак и у ситуацији кад му се пружи прилика да у дому богате удовице Даглас, коју је спасио од разбојника, ужива предности лагодног грађанског живота, тешко се одриче својих старих, у невољи стечених навика:

Тај живот, ја га ћа заволим! [...] Аја, Томе, нећу ја да сам бојај, нећу ја да живим у њиховим троклећим налиџкамим, цакленим кућама. Ја волим шуму, и реку, и бураг, и ја се њих држим, ешо.

За разлику од Тома и других дечака који су безбрежно проводили дане срећног детињства, Хак је непрестано оптерећен елементарним потребама живота. Он је типичан портрет бескућника који на нејаким плећима носи претешко бреме егзистенције. И поред тога он стиже да буде актер свих дечјих игара и несташилука и учесник опасних авантура у којима је, заједно са Томом, брусио морално биће и човечност свога карактера. Био је сведок бруталног убиства на гробљу, гусар и трагач за благом и очевидац сопственог опела, да би на крају постао херој који спасава живот једне удовице. У своме одрастању и зрењу никада није осетио нежност и топлину родитељске љубави и зато је имун на благодети лагодног живота, а топлину удовичиног дома и неприкосновена правила грађанског васпитања доживљава као ропство кога се ваља клонити.

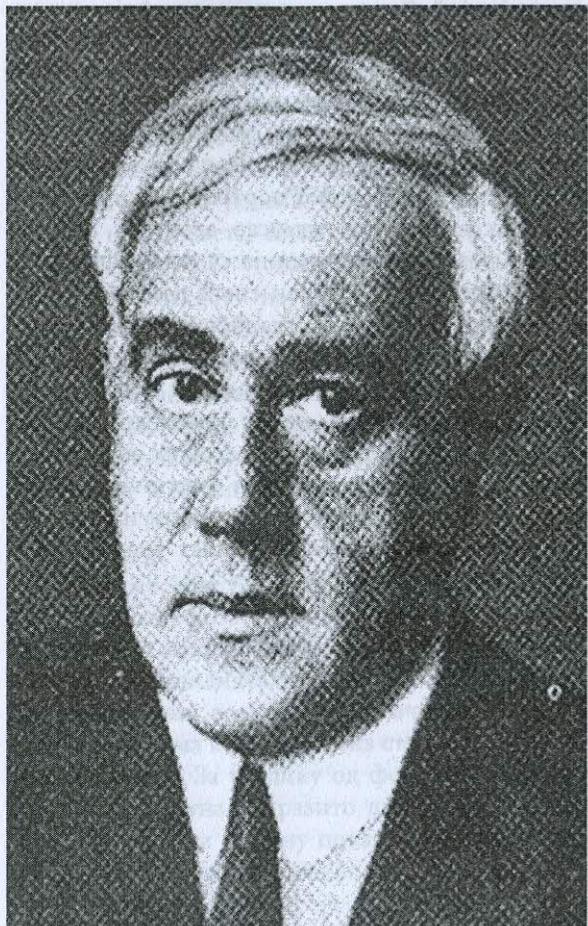
Дилему Хаклбери Фина успесно ће разрешити Том Сојер. Знајући колико његов друг воли игру, несташилу и авантuru, био је сигуран да ће се одрећи слободног и неодговорног живота, да би

постао члан нове, хајдучке дружине. Овим потезом Том је још једном потврдио оштроумност свога просуђивања и на тај начин разбио дилему својих критичара који су у његовом понашању видели више лоших него добрих особина. Пратећи завршне странице романа ни читалац више није у дилеми – Том је заиста честит и благодаран дечак, а његови несташлуци су само рељефна слика немирне дечје природе.

Марк Твен није идеализовао своје јунаке, и то је нарочито видљиво на портретима Тома Сојера и Хаклбери Фина. Понашање ових дечака, типично за немирни дух дечје природе, представља специфичан начин њихове одбране од окрутних правила у свету одраслих. О свету одраслих Твен има изоштрен и ироничан став. Катkad се он диви богаташима који варају слабе, или снажном човеку који се опирае маси. У оба случаја он исказује ироничан презир према „људском роду – тој шаци гмизаваца, како је описао човечанство још 1871. године, на почетку своје каријере“ (Sun-liffe, 132). Из таквог односа према свету Твен је развио специфичну варијанту комике у којој искре тонови осуде, презира и духовитих фраза. Посредством хумора продирао је у унутрашњи свет својих јунака, демаскирао позу, а осуђивао лаж и лицемерје. Полазио је од става, како би рекао По, да су људи жртва замке која је одавно постављена. Био је друштвен и хуман, изузетан стваралац који се искрено предавао књижевном раду. Изнад свега искрен и човечан – писац који је волео људе, а „мрзео позу“.

Иако су прве критике дочекале на нож Твенове романе, овај велики дечји писац је разорио

окамењену књижевну форму са моралном тезом и идејним јунаком који би послужио као узор младим нараштајима. Поред јасно издиференцираних индивидуалних црта главних јунака, Твен је у роману *Том Сојер* сликајући малу дружину гусара, наговестио развој будућег романа о дечјим дружинама. Зато овај роман има неоспорну естетску и књижевноисторијску вредност.

Ференц Молнар

ФЕРЕНЦ МОЛНАР

(1878–1952)

Ференц Молнар је мађарски публициста и познати драмски писац чија су дела приказивана и превођена широм света. Велику популарност донела су му дела *Лилиом* (1909), *Вук и Гардисиј*, која је написао на почетку књижевне каријере. Доцније се огледао и на пољу лирске драматургије (*Црвени млин*, *Чудо међу бргима*) и у жанру лаке комедије (*Лабуд*, *Олимпија*, *Ири у дворцу*). Светску славу донео му је роман за децу и омладину, *Дечаци Павлове улице* (1907), по мишљењу многих критичара, његово најбоље дело.

Када је писао свој једини роман за децу, Молнар је имао двадесет осам година. Рукопис је објављиван у наставцима, 1906. године, у једном омладинском листу који је уређивао његов бивши професор, Корнел Руп. Догађаји и јунаци су оживљене слике пишчевог детињства из времена када је похађао протестантску гимназију у улици Лоњаи, у којој је одиста „постојао грунт у Павловој улици“. Аутобиографски карактер романа потврђује и сам писац: „Мада је роман плод моје маште, његови ликови су, међутим,

живи. Они су били моји школски другови, међу њима сам са двојицом и дан данас у најбољем пријатељству. Они су Јене Фејкс, илустратор и Арпад Пастор, мој колега по перу“ (Kalman, 1973: 97).

Дечаци Павлове улице је први мађарски роман за децу, инспирисан проблемом детињства у једном великом граду. По томе је он „камен међаш у мађарској дечјој литератури“ (Утаси 2001: 33) и један од првих романа о дечјим дружинама. Осим тога роман доноси новине које су у пишчевом односу према детету и у начину приповедања означиле раскид са црно-белом техником индивидуализације ликова, па до „специфичне лексике пештанској ћачког жаргона на размеђи двају столећа“ (Утаси 2001: 33). Ваља истаћи да је према *Каталогу књига на језицима југословенских народа* овај Молнаров роман превела на српски језик Соња Перовић, тек 1951. године. Према истом извору хрватски превод је из 1933. године, што упућује на закључак да је дело било доступно читаоцима на југословенским просторима још пре Другог светског рата.

Молнаров утицај на развој мађарског дечјег романа уочава се знатно касније, тек половином XX века, са појавом тетралогије Ивана Мандија под насловом *Чушак сийа на сцену*, 1957. године. Прва књига ове тетралогије инспирисана је ривалством дечјих дружина, које делују знатно доцније, у ери филмске индустрије и новог жаргона и лексике, али њихов сукоб асоцира на ратна

правила Молнарових јунака. И роман југословенских писаца, Бранислава Нушића, Мате Ловрака и Тоне Селишкара, објављени између два светска рата, могли су, хронолошки, настati под утицајем Молнаровог дела. Међутим, Молнаров утицај видљив је нарочито у садржини и форми Булајићевог романа Њих шездесет. У овом делу је такође реч о две дружине које су сукобљене око простора за игру и које имају аутентичне знакове распознавања, баш као што су их имали дечаци Павлове улице и црвенокошуљаши из Ботаничке баште. Слабашни Ратко у роману Стевана Булајића је пандан малом Немечеку, јер је победио јачег од себе из противничке дружине, баш као што је Немечек победио опасног Фери Ача.

Тема романа *Дечаци Павлове улице* је, на први поглед, јасна и одређена. У *средишту пишчеве пажње* су две дечје дружине, Дечаци из Павлове улице и црвенокошуљаши Фери Ача који, у условима градске тескобе, воде одсудну битку за једно *игралиште*, истрајавајући до последњег даха, као у борби за отаџбину или за голи живот. Радња започиње у школи, која је само позадина главних здивања и будућег, драматичног сукоба. И док у једном разреду букти пламен Бунзенове лампе, као поуздан знак успелог експеримента изведеног на часу хемије, из дворишта суседне куће се чује вергл, а потом и други звуци спољашњег света, писац малог читаоца упознаје са главним јунацима Павлове улице. Бока, Чонакош, Челе, Барабаш, Вајс, Гереб

и мали Немечек, шаљу од руке до руке цедуљицу на којој је писало: „После подне у три главна скупштина. Бирање председника на градилишту. Обнародовати“. Вођа дружине постаће „сталожени и трезвени Бока“ (Бори 1989: 183), који ће умети да уједини и окупи своје другове, како би одбрањили игралиште. Баш пред изборну скупштину, атмосферу је подгрејало поскупљење ћетен-алве, а нарочито вест да су браћа Пастор, припадници црвенокошуљаша из дружине Фери Ача, одузели кликере Немечеку и објавом рата исказали намеру да од дечака Павлове улице преотму игралиште.

Борба Молнарових дечака за игралиште има шире, симболично значење – то је борба за слободно, неспутано детињство, борба за идентитет и самоодржање, израз мужевности; сукоб генерација у коме се испољава однос деце и одраслих, однос појединца и колектива, формирање карактера и сазревање личности, проба верности и спремност жртвовања за идеју која их зближава и води. Игралиште је својеврсно поприште на коме ће се родити будући хероји и извршити строга провера чести, зато је Молнар Бокиној дружини одредио достојног и снажног противника, да би победа његових јунака имала посебну драж и већи сјај. Дружина Фери Ача биће поражена „само у племенитости циља“ (Nagy 1995: 88), јер су њени чланови нападачи, а не бранчиони који немају јуна-ка попут срчаног Немечека.

У развијању фабуларног тока писац вешто води заплет пун динамичних догађаја, неочеки-

ваних преокрета, сугестивних детаља и живо извајаних портрета. При том успева да прати активност двеју дружина пред одсудни бој, да би, као релаксирајући равнотежу озбиљној ситуацији, понудио необавезну причу о добро организованом гит удружењу које има веома ефикасну управу – председника, благајника, секретара, печат и чувара печата, заставу, правилник, дневник и друге неопходне реквизите и ситнице. Функционери дружине имају задатак да сакупљају гит и да га жвађу како се не би осушио, што се читаоцу и те како може учинити смешним и прозаичним у односу на деликатност ситуације сукобљених дружина око игралишта на дрвари. Црвенокошуљаша су достојан ривал Бокиним дечацима, јер се држе ратних правила, не жељећи да освоје игралиште без борбе. Не цене Гереба нити прихватају његов издајнички план, а ради би примили Немечека у своје редове, иако је нежан и физички слаб.

Прича о Геребу има вишеструку функционалност у тематској, идејној, па и естетској структури романа. Његов сукоб са Боком је илустративан пример да и у дружини коју спаја заједнички циљ, не функционише увек све како ваља; његово показање и повратак међу другове, на ратно поприште, „веродостојно представља колебање још неоформљеног карактера“ (Kalman 1973: 100). Издаја и морални преобрежај Гереба су психолошки добро мотивисани и осмишљени – његово колебање је последица дечје несталне природе, притешњене

ватром унутрашњих потреба, жеља и неприкосновене животне реалности. Епизода о Геребовом колебању је била неопходна да би се нешто сазнало и о његовом оцу и о улози родитеља у формирању младог бића у деликатној фази одрастања, када се на дете још увек може утицати. Гереб је комплексан књижевни лик чији се карактер формира и бруси под утицајем гена и непосредног животног окружења.

Портрети Боке и Фери Ача су обојени лако препознатљивим цртама њиховог духовног бића. Иако су Молнарове симпатије очигледно на страни Боке, он се ни у једном тренутку није огрешио у вајању портрета његовог противника. Вођа црвенокошуљаша је заслужио поштовање не само у својој, већ и у противничкој дружини. Више пута је положио испит човечности и показао достојанство вође који уме да поштује противника, да се диви његовој храбrosti и да, на крају, призна пораз. Када су браћа Пастор „направили ајнштанд над Немечеком“, он ће наредити да их окупају у хладној води, исто као и Немечека који се усудио да уђе у ботаничку башту, како би уходио противника.

Портрет Боке је грађен са посебном пажњом и љубављу. Из његовог карактера зрачи одлучност, мудрост, доброта и храброст, па није чудо што се и читалац од самог почетка радње па све до краја романа приклана на његову страну. Правичан је и строг, али и великородушан кад треба; уме да саветује и прашта, а то се нарочито

показује када је предложио дружини да поново прихвате Гереба у своје редове. Међутим, податак да су дружину чинили све сами официри и старешине, а само један редов, баца сенку на његов морални лик. Ову чињеницу су до сада прећуткивали сви књижевни критичари, иако је она очигледан доказ да нема друштвене групације која је саткана на идеалним демократским принципима. „На читавом грдилишту капетани, поручници и потпоручници заповедали су једном једином редову, вежбали су једног јединог редова, једног јединог редова осуђивали су на затвор због ситнијих преступа.“ Зашто, ако је тај редов више пута потврдио величину свог моралног лика? То је једно од оних питања која остају отворена за читаоце и критичаре, а за која Таш Богнар каже да представљају „осећај равнотеже“ (Tas 1992: 136) који изазива утисак „веродостојности“ и ствара веровање да су описани јунаци заиста постојали. Осим тога, овај детаљ асоцира на суровост реалног живота у коме често нису све ствари на своме месту, а људи каткад нису награђени према заслугама, већ према мерилима неке друге, за обичног човека непознате димензије.

Идејну вредност романа писац је дефинисао у форми опомене која се кристалише на искуству Ернеа Немечека. Иако су описаны догађаји сведени у раван игре, прича о Немечеку развија илузију детињства као чаробне слике раја, предочава реалну слику живота за који се вала

истрајно борити. Живот је дар који се мора искрено волети. Дечак који је у Боконуј дружини био „вечити редов“, а у гит удружењу издајник чије су име записали малим словом; јунак кога су црвенокочуљаши два пута кињили, први пут када су му браћа Пастор одузели кликере, а други пут када су га окупали у хладној води ботаничке баште, није показивао очекивано незадовољство и љутњу на другове, нити се приклонио освети или истеривању правде, како је то учинио Гереб. Речи које је упутио дечацима Фери Ача, могле би се узети као морални кодекс у понашању и међусобним односима деце:

Не бојим се ја ни једноја од вас. [...] Лако је са мном! Ко је јачи, тај ђобеђује. Два Пасйора су украдли моје кликере у музејској баштији зато јер су били јачи. А сад су ме бацили у воду јер сије ви јачи. Лако је десеторици ћртотив једној! Али ја не марим. Мене можејте и истући, ако вам се што свиђа. Па баш да нисам хићео, не бих ја ишао у воду. Али ја нисам хићео да уђем у ваше друштво. Боле ме удавије у води и ћрепијуције ме, али ја нећу бити издајица...

Конституција Немечковог бића као да је сатканана из самих крајности; син је кројача из сиромашне четврти Јожефварош, осетљив је здравља и крхког физичког склопа, нежан и ненаметљив, али великодушан и срчан, храбар и безграницно одан друговима, увек спреман да се

жртвује за интересе дружине којој припада. Оштроуман је и мудар, уме да процени ситуацију и изнађе право решење, макар то било опасно по њега. Он у правом тренутку открива да је игралиште у опасности, успешно разобличава издају Гереба и супротставља се црвенокочуљашима да би, након принудног купања у ботаничкој башти, добио упалу плућа и пао у постељу. На дан одлучне битке устаје под високом температуром из постеље и, у одсудном тренутку, стиже на поприште, да победи страшног Фери Ача и одлучи исход драматичног сукоба. Његова морална снага уздигла се до несагледивих висина, али трошно и слабо тело није издржало још једну одлучујућу битку за живот. Смрт је победила Немечека, али његов херојски чин изазвао је дивљење другова и противника; чак се и Фери Ач поклонио пред његовом храброшћу, а Бока му доделио, посмртно, чин и одликовање.

Победа над Фери Ачом је најблистији тренутак у кратком животу Редова Немечека. „Уопште, у дечјој литератури смрт детета је табу. Ференц Молнар не поштује ни овај табу, удовољава логици догађаја: прави херој мора да умре да би се уздигао. [...] ни Немечеково самопожртвовање није било довољно да спасе домовину; халапљивост урбанизације ће запремити зградама и празан простор слатког грунда“ (Borbely, 2001: 163). Сенка смрти потамнела је сјај Немечковог подвига; ни његови другови нису се радовали победи која је однела један недужан живот. Смрт је била бржа и од гит удружења, које је одлучило да рехабили-

тује свога члана, а за Боку је била исувише слаба утеша чињеница да Немечек није доживео да види како игралиште освајају градитељи који ће на њему сазидати велику траспратну кућу. „Када већ сироти Немечек није дочекао да прими иза-сланство гит удружења које је дошло да га моли за опроштај, није дочекао бар ни то да му одузму отаџбину за коју је умро.“

Немечек се за равноправност међу друговима изборио тек на концу свог кратког живота, када је учинио све што се учинити могло за дружину и њене чланове. Међутим, симпатије читалаца су на његовој страни од самог почетка романа, од првог школског часа када су цедуљице са важним порукама кружиле разредом, од дечака до дечака, и када су сви горели од знатижеље да сазнају шта у њима пише, осим „малог плавог дечака“ Немечека који није хтео да чита туђа писма. Од тог догађаја он, спонтано и ненаметљиво, постаје тежишна личност романа која осваја наклоност читалаца различитих узраста и афинитета. Његова изненадна смрт је погодила обе дружине, а највише поносног генерала Боку. Срчани и храбри вођа, само наизглед неосетљив и хладан, показао је дечачку душу, топлу и искрену, али безнадежно немоћну пред неумитним законима живота и беспоговорним одлукама одраслих:

— Шта је то? — јавио је.

Јанко јој ledge унупра: — То? То су ствари јосиодина инжењера.

— Каквој инжењеру?

— Па грађевинској инжењеру.

Боки сираховито закуца среће:

— Грађевинској инжењеру? Шта ће он овде?

Јанко јловуче једанијут из луле: — Зигаће.

— Овде?

— Да. У јонедељак ће доћи радници, оконаће прашиће... најправиће шемељ...

— Шта? — узвикну Бока. — Овде ће прашићи кућу?

Када је спознао бесмисленост борбе и узалудност Немечекове жртве, жеleo је да побегне са игралишта, тог „неверног комада земље, који су они с толико мука, са толико хројства одбрањили, и који их сада неверно напушта да прими на своја плећа, за вечита времена, огромну стамбену касарну“.

Причом о Немечеку писац води читаоца у Јожефварош, сиромашну четврт Будимпеште, у скромни дом дечака и његовог оца-кројача, који шије одело богатим, да заради за породицу. У најтежим тренуцима за родитеље, писац уводи у радњу богатог Четнекија који тражи да му се на време сашије сиво одело, не осврћући се на болесног Немечека. У ликовима кројача и Четнекија, писац је супротставио два друштвена слоја и непомирљивост њихових класних и социјалних позиција. И док се господин Четнек буде поносито шептурио „шеталиштем дунавске обале у сивом оделу“, сиромашни кројач ће тих неко-

лико тешко зарађених форинти можда дати дрводељи – „оном дрводељи што прави мале мртвачке сандуке“. У овој епизоди писац веома снажно и уверљиво, разголићује сировост људске егзистенције. По овоме, али и по низу других детаља и порука, *Дечаци Павлове улице* није само роман о детињству, већ и мелодрама у којој „на симултан начин долази до изражaja гледиште детета и одраслог, али се ове двојности никада не укрштавају, него се допуњују и коригују једна другу“ (Kalman 1971: 100).

У епилогу романа кулминира туга која проистиче из сазнања о узалудности Немечекове смрти; о узалудности борбе његових другова; о слому једне хумане идеје и дечје потребе за слободом и игром. Слобода и игра дати су као елеметарна потреба живота „скоро тако како у отаџбинским ратовима одраслих, ако не племенитије и чистије“ (Tas 1992: 135). Радња има своју драмску и мелодрамску нит, са перипетијом која малог читаоца оставља у дилеми, а одраслима сутерише читав низ тешких питања. У формирању моралних профиле дечака, Молнар своје јунаке ставља пред тешке изазове и многоbroјна искушења, да би сами спознали категорију доброг и лошег, поштеног и непоштеног, верности и издаје. „Ове идеје ће Молнар транспоновати у игру деце, и оне ће прожимати свет дечака који се спремају за живот“ (Bauer 1994: 118).

Улазећи у свет својих јунака Молнар није подлегао искушењу „сентименталног патоса“, ни

логици баладичне емотивне еквилибристике. Он је веома озбиљно приступио вајању њихових портрета, без намере да их прикаже „стармалим паметњаковићима; показао је могућност, клицу онога у шта би се они могли развити“ (Iren 1966: 36). Дачаци Павлове улице и други јунаци романа нису идеални типови; у индивидуализацији њихових особина, писац није гајио илузију да ствара узорне ликове, што се види из њихових међусобних односа и односа према средини у којој живе. Они су прототип јунака из свакодневног живота, склоних игри, забави и несташтицама који их одушевљавају и зближавају; каткад тврдоглави и наивни, али увек безазлени и радознали, често спремни на смех, али их није срамота ни да заплачу кад им се сруше жеље и илузије.

Из садржине целог романа јасна је пишчева намера да главне јунаке учини типичним и лако препознатљивим, а њихове мање комичним и забавним. У колективу сличних дечјих нарави посебно се издваја портрет Немечека, у чијој су сенци остale бледе и до извесне мере неартикулисане особине других ликова. Немечек је одавно искорачио из времена у коме је живео и постао познат читаоцима широм света. Према писању будимпештанских листова, сведочи Ирен Вечели, неки пустолов са печатом гит дружине приказивао је себе као „живог модела“ овог у свету познатог лица. „Хтео је да изда књигу под насловом *Оно шићо је изосијало из Дечака Павлове улице*. Цела светска штампа је објавила ову вест,

један италијански издавач се већ прихватио и издања. Са запада су стигли у Будимпешту извештачи великих илустрованих магазина, а иностране радио станице су најавиле вест да је Немечек жив“ (Iren 1966: 39).

Приповедни ток романа Молнар развија оригиналним изразом и функционалним дијалогом, течно и занимљиво, маниром искуног ствараоца који добро влада магијом говора, у различитим техникама уметничког обиковања. У настојању да што више приближи читаоцу догађаје и јунаке, а да при том дубље и свестраније осветли њихов проблем, остварио је висок ниво субјективизације говора и у појединим деловима радње, знатно оснажио психолошку димензију романа. Када говори о стилу и језику Молнара, Габријела Бауер посебно наглашава сочни „велеградски жаргон дечака“ у коме се осликовају згоде и незгоде ћачког живота и амбијент великог града; описни стил који доцарава „носталгију и меланхонију душе одраслог“ и патетични говор који доликује уз трагедију и уз трагични удес малог Немечека. „У целости романа сва три стила долазе до срећне синтезе. Најсвежији је, наравно, ћачки жаргон који се појављује углавном у дијалозима“ (Bauer 1994: 119).

Дечаци Павлове улице стоје у првом реду романа инспирисаних животом дечјих дружина. Иако је ово дело донело Молнару светску славу, он неће више ништа написати за децу, али ће и поред тога ући у историју дечје књижевности као

један од зачетника књижевног модела који ће доцније подражавати не само мађарски, већ и други европски писци. Данашње дете у великим градовима, које одраста уз телевизор, компјутер и друга чуда технике, неће можда осетити толику глад за простором као Молнарови дечаци, али ће у садржини овог романа открити многе истине о животу, о детету и човеку, и наћи свој делић света и свој морални узор. Прича о дечацима Јаноша Боке и Фери Ача биће, свакако, занимљива и за одраслог читаоца. Ако ништа друго, отвориће му бескрајни хоризонт једног проходног добра које се, изнова и у нешто другачијем светлу, непрестано враћа у његов живот.

René Gijo

РЕНЕ ГИЈО
(1900–1967)

Рене Гијо (René Gijo), познати француски приповедач и романијер, родио се у Сентожу, а умро у Паризу. До Другог светског рата живео је у Дајакару, у Сенегалу, где је био професор математике. У рату је учествовао као добровољац у борби против фашизма, да би се након рата преселио у Париз, где ће остати до краја живота. Аутор је више од сто збирки приповедака и романа за децу, а изван Француске је нарочито познат по роману *Бела Грива* по којем је Албер Ламарис 1952. године снимио веома популаран филм. Иако је математичар, Гијо се предано посвећује књижевности, а животиње је више волео него једначине, о чему, поред романа *Бела Грива*, сведоче и друга његова дела: *Коњаник без лица*, *У земљи дивљих животиња*, *Два дечака на једном кочију*, *Дивље животиње моји пријатељи*, *Принц из цунеле* и др. Добитник је више књижевних признања, међу којим је и награда Андерсен, која се додељује најуспешнијим писцима за децу из целог света.

Од свих Гијоових дела мале читаоце највише привлачи роман *Бела Грива*. Радња се дешава у мочварама Камарге, у доњем току реке Роне, при ушћу у Средоземно море. Главни јунак је дивљи ждребац - Бела Грива, чија је судбина унапред одређена односом људи према животињама и њиховом урођеном жељом да буду неприкосновени господари природе и живог света. Судбину дивљег ждребета писац прати од тренутка када му коњокрадице одводе мајку, једну белу, поносну кобилу, да би је продали, а оно остаје беспомоћно и само, па до одрастања и трагичног краја. Други јунак ове баладичне повести је дечак Фолко, који се у животу ждрепца појављује баш у тренутку када је остао без мајке, да би му понудио пријатељство и љубав до краја живота.

Догађаји у роману, а нарочито његов катарзичан крај, проблематизују кључна питања универзалне људске комуникације. Слобода појединца и слобода уопште, основни је услов егзистенције и достојанственог живота; пријатељство дечака и дивљег коњића је императив будућности и темељни принцип космополитизма. Прича о Белој Гриви и његовим укротитељима асоцира на непомирљивост добра и зла, а хјака на дивљег, поносног коњића је хајка на слободног човека и његовог индивидуални свет.

Портрет Беле Гриве аутор је вајао са пуно љубави и топлине, као комплексан анимални лик. У неким деловима романа дивљи коњић је приказан као људско биће које одраста у трау-

матичном кошмару помешаних осећања љубави и mrжње и нејасних представа о свету који га окружује. Његова љубав према слободи је равна нагону за опстанак, али однос према човеку је нејасан и магловит, попут двогубог огледала – у једном он види човека као свог прогонитеља – „Конопци којим су га чергари везали били су његови први окови“ – а у другом, човека као пријатеља, који му се у лицу Фолка дубоко урезао у свест:

Појледи им се срећаоше.

Фолков занесени осмех као да је ојчинио младу јлашњиву животињу. Ждребе је широм ојварало своје blaće и йомало шужне очи.

Коњи тајко иледају човека као да добро познају, као су му пријатељи. Онда йокушавају да с њим разловарају, ширећи ноздрве, док им ћубица blaće подрхшава .

Бела Грива је реалистичка прича са обиљем занимљивих епизода, која има динамичан, драмски ток. Почетак радње наговестио је идиличну причу о мирном животу људи на питорескним обалама сунчаног медитерана. Своје детињство Фолко проводи под окриљем деде Еузебија, рибара благе нарави, а често је и у друштву старог пријатеља Антонија, великог укротитеља дивљих коња. Рибарење је био његов занат, а љубав према дивљим коњима, опсесија и сан који га ни за тренутак није напуштао.

Главни јунак нема моћ говора, али има моћ споразумевања, на различите начине, са припадницима своје врсте и са људима. Иако је волео Фолка, држао се од њега на дистанци, као да је хтео рећи: „Ти и ја не припадамо истом племену“. Инстинкт самоодржавања изоштирио му је чула до те мере да је издалека могао да осети человека и прозре његове намере. После других скривања и напорног бежања од гардијана, долазио је повремено код Фолка, али се није дugo задржавао. Тескоба човековог дворишта била је претесна за његово осећање слободе. „Њему су била потребна бескрајно широка пространства“. За бескрајне, плаве хоризонте, Бела Грива се борио целим својим бићем, али борба против человека – то дивљи коњ није могао знати – биће узалудна и кобна.

Битка за премоћ у чопору, била је нешто друго. Инстинкти су му налагали да је то битка коју мора добити. После победе над снажним црним вранцем чопор је добио новог вођу, а Бела Грива је свој тријумф громким рзањем огласио. Поносан и срећан, али изломљен и уморан, са крвавим ожилјцима борбе, упутио се кући свога пријатеља Фолка. Однос између дечака и дивљег коња развијао се у искрено и трајно пријатељство, настало сасвим случајно, а у невољама више пута прекаљено и проверено. На последњој и највећој провери показало се да је њихово пријатељство јаче и од саме смрти – Бела Грива није могао да пристане на пораз и ропство, а Фолко

није могао да остави пријатеља. Два тела су заувек утонула у мутну Рону, али је изнад воде остало сједињена њихова душа, као тужна прича, као опомена и порука деци и одраслима: – Пријатељство је прилика која се у животу нипошто не сме пропустити!

Људи су с обале видели једну белу мрљу: главу коња, који је још пливао, и образ дечака приљубљеног уз образ коња [...]

Прислонивши главу уз врат коња, Фолко је осећао како тоне у неку благу, пријатну обамрлост, како пада у сан... [...]

Ишао је лагано, као у сну, са својим пријатељем, Белом Гривом, који га више никада неће напустити.

Трагичан епилог оставља читаоца у дилеми; са помешаним осећањем незадовољства и страха, туге и горчине. Да ли су главни јунаци заслужили такав крај? Интензитет драмског набоја писац је градио на опасностима које су Белу Гриву пратиле од почетка до краја радње. Трагајући за унутрашњим животом главног јунака, Гијо је остварио један од најузвишенијих анималних ликова у књижевности за децу и младе. Бела Грива има „луду крв“; он се непрестано опире и бори, силен је и неукротив, а према људима неповерљив, „а све то долази од тога што су га мучили док је био сасвим младо ждребе“. Често се губи и одаје самоћи, поносно пати или пркоси свима, понесен лепотом слободе и силином необузданог галопа.

Слободан живот је његов избор и трајно определење, а борба – најбољи начин да остане оно што је од рођења био: свој, слободан и поносан.

Чак и одсудним тренуцима, када је Фолко „ношен само једном мишљу“ – целим бићем настојао да спасе Белу Гриву, читалац се потајно надао у оптимистички исход догађаја, у вишу правду која према заслугама награђује или кажњава. Изневерена очекивања, као и обично, имају катарзично разрешење којим се прича завршава, али поруке остају. Да је писац својој повести дао форму бајке, главни јунаци би кренули заједно у срећнији и лепши живот, а не у мутне таласе набуђале Роне.

Прича о Белој Гриви је метафора слободе и слободе уште. Слободу Гијо посматра као проблем појединца и општи, егзистенцијални принцип. Да ли се слобода може сматрати категоријом оштег које се може у целости досегнути, или је само привид, условљен вољом неке више, елементарне сile. Или је то, можда, само сан коме свако биће тежи целог живота. Бела Грива се бори за апсолутну слободу, што је, судећи по епилогу ове баладичне повести, појам из сфере снова.

Пријатељство је виши и чистији вид опште комуникације која супституише читав низ моралних и вољних вредности. Судбина Фолка и Беле Гриве илустративан је пример да се зло и добро никада не слажу, а њихов трагични удес је морбидна слика човекове несавршености и

повремене немоћи у општем процесу индивидуалне и колективне еманципације. Идеологија гонитеља и гоњених приказана је у роману као сукоб опречних светова који се непрестано удаљавају, остављајући имећу себе понор у коме се не може сагледати бескрајни низ људских проблема и тешких питања.

Бела Грива је наративна форма неоспорне идејне и истетске вредности, са благо интонираним назорима ауторових моралних и филозофских преокупација. Гијо малом читоцу нуди добро концептиран фабуларни ток у коме се динамика драмских, наративних и лирских елемената смењују и допуњују, у складној физиономији интригантне и целовите композиције. Иако је у портретисању главних јунака остао у равни идиле, Гијо је остварио компактну, реалистичку слику живота и дочарао нарав људи медитеранског поднебља.

Следећи године, 1923, написао је роман *Лукреција* (1923) и *Ружа Асприја Портичина* (1927). У том периоду издавају му је и други поезијски објекти, а током живота писатка, библиографије и сличноста. Поне синтакса (1917). Због своје простиће посматра се као један од најбољих романова Јоакина Поповића, био је којачан и цитирао у Књижници „Ураган“ од 1911. до 1915. године, али и најчешћи и уређивачки грађевинских листова и гласила. После тога, *Белу Гриву* и *Лукрецију* он је упутио у српске књижаре и издаваче, а чак и у иностранство, и чак што је био активан у стваралаштву за децу и поетију.